

O‘ZBEK TEZAURUS LUG‘ATI UCHUN SIFAT TURKUMI BAZASINI YARATISH MASALASI

Abjalova Manzura Abdurashetovna

abjalova.manzura@gmail.com

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universiteti dots. v.b.,

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Elmurod Sharipov

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti,

Kompyuter lingvistikasi mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Bugungi o‘zbek tilshunosligining asosiy muammolaridan biri
bu – ontologik lug‘atlar yaratish masalasidir. Ushbu lug‘atda o‘zbek tili elektron
lug‘atlarining lingvistik bazasi va dasturiy ta’mintoni yaratishga (sifat so‘z
turkumi misolida) oid fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *sifat, matn, asliy sifat, nisbiy sifat, so‘z turkumi, tezaurus,
kompyuter leksikografiysi, sinonim, antonim, omonim.*

Kirish. XXI asr – kompyuter texnologiyalari asri. Zamonaviy tilshunoslikni
ham kompyuter texnologiyalarisiz tasavvur qilish qiyin. Ayni holatni kompyuter
leksikografiyasida ham kuzatishimiz mumkin. Lingvistika yo‘nalishida har
tomonlama qulay, zamonaviy elektron lug‘atlarning yaratilishi fikrimizning
isbotidir. Tezaurus lug‘atlar, Wordnet lug‘atlar, tarjima lug‘atlar, ko‘p tilli elektron
lug‘atlarning barchasi mashina tarjimasining tayanch bazasi vazifasini bajarmoqda.
G‘arb tilshunosligida yuqorida sanab o‘tgan lug‘atlar yaratilgan bo‘lib, zamon
bilan hamnafaslikda rivojlantirilib borilmoqda. Biroq o‘zbek tilida bu elektron
lug‘atlarning birontasi yaratilmagan. Hatto lingvistik bazasi ham tayyorlanmagan.
Ilmiy ish darajasida biror-bir amaliy ish ham yakuniga yetkazilmagan. Xususan,
tilshunosligimizda **leksikografik baza yaratish** masalasi o‘z yechimini topmagan.
Bu masala bo‘yicha kichik bir tadqiqotlar, qarashlar amalga oshirilgan. Ushbu
maqolada biz sifat so‘z turkumi misolida ontologik lug‘at yaratishni ko‘rib
chiqamiz.

Bu tipdagи lug‘atlar yaratish bo‘yicha jahon tilshunosligida bir qancha ishlar
amalga oshirilgan. Xususan, internet tarmog‘ida bu turdagи elektron onlayn
lug‘atlar talaygina. Quyida ularning farqli va o‘xhash tomonlarini ko‘rishimiz

mumkin:

1. <https://live.babelnet.org> lug‘ati ko‘p tilli elektron lug‘atlar sirasiga kiruvchi lug‘atdir.

The screenshot shows the BabelNet search interface. The search bar at the top contains the word "smart". Below the search bar are buttons for "ENGLISH", "TRANSLATE INFO.", and "SEARCH". There is also a "PREFERENCES" link. The results section is titled "Noun" and lists four entries:

- smarting, smart, smartness**: A kind of pain such as that caused by a wound or a burn or a sore. ID: 00072290e | Concept
- Smart (marque), Smart Automobile**: Smart is a German automotive brand and division of Daimler AG. ID: 01853551e | Named Entity
- Centre (Croatian political party), Pamečno, Smart (Political party)**: Centre is a liberal political party in Croatia. ID: 21327598e | Named Entity
- S3ART, Smart (Hey! Say! JUMP album)**: Smart is the third studio album from Hey!. ID: 23523711e | Named Entity

On the right side of the results, there is a small window for "Активация Windows" (Windows Activation) with the text "Чтобы активировать Windows, нажмите на ссылку в письме от Microsoft".

Ushbu lug‘atning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

- Lug‘atdan har qanday inson onlayn foydalanishi mumkin;
 - Lug‘atda 100 dan ortiq til mavjud bo‘lib (o‘zbek tili ham), foydalanish imkoniyati keng;
 - Qidiruv tizimining mavjudligi;
 - Qidirilayotgan so‘zning izohi, sinonimi, antonimi, qaysi konseptga kirishi batafsil berilgan;
 - Har bir so‘zning o‘qilishi ham kiritilgan (audio);
 - So‘z bildirgan tushunchaga doir rasm joylashtirilgan;
 - So‘z anglatgan ma’nosiga oid namunaviy matn ham keltirilgan;
 - Asosiysi, qidirilayotgan so‘zning boshqa tildagi tarjimasini onlayn ko‘rish imkonini mavjud;
2. <https://www.dictionary.com> ham onlayn ontologik lug‘atlar sirasiga kiruvchi ommabop lug‘atlardan biri hisoblanadi.

The screenshot shows the definition of the word 'smart' on thethesaurus.com. It includes various parts of speech and their meanings, such as verb (used without object), verb (used with object), adjective, and adverb. There are also sections for synonyms and related words.

Ushbu lug‘atning o‘ziga xos xususiyati quyidagilar:

- A) Onlayn foydalanish imkoniyati
- B) Qidiruv tizimining mavjudligi;
- C) Qidirilayotgan so‘zning izohi, sinonimi mavjudligi
- D) Har bir so‘zning o‘qilishi ham kiritilgan (audio shaklida);
- E) Qaysi so‘zlar bilan birikma hosil qilish yoki hosil qila olmasligi ko‘rsatilgan

3. <https://www.thesaurus.com> sayti ham onlayn foydalanish

The screenshot shows the synonyms page for the word 'smart' on thethesaurus.com. It lists various words grouped under 'OTHER WORDS FOR smart'.

ad intelligent	ad stylish, fashionable	ad brisk, lively	verb hurt, pain
agile	good	acute	impudent
adroit	handsome	adroit	impudent
bright	quick	acute	long-winded
brilliant	resourceful	adroit	nervous
clever	sharp	acute	on the ball
cunning	shrewd	adroit	pettish
crafty	sly	acute	quick-witted
wise	wise	adroit	sassy

- A) Onlayn foydalanish imkoniyati
- B) Qidiruv tizimining mavjudligi;
- C) So‘zlarni ovozli shakli kiritilganligi
- D) Sinonim so‘zlar keltirilganligi;
- E) Qo‘llanilishi bo‘yicha saralanganligi.

<https://wordnet.princeton.edu/> Princton universiteti tomonidan ishlab chiqilgan ingliz tilining lingvistik qidiruv tizimi bo‘lib, ma’lumotlar bazasi va

interfeysi foydalanishga qulay qilib ishlangan. Bu tizimning o‘ziga xos jihatlari:

- A) Onlayn qidiruv mavjudligi;
- B) So‘zning ko‘p ma’noliligiga ko‘ra topib berishi;
- C) Har bir ma’nosiga berilgan link orqali ko‘proq ma’lumot olish mumkinligi;
- D) Har bir so‘zga namunaviy gap berilganligi.

The screenshot shows the WordNet Search interface version 3.1. At the top, there is a search bar with 'SMART' and a 'Search WordNet' button. Below the search bar are display options: 'Display Options: (Select option to change) Change', 'Key: "S." = Show Synset (semantic) relations, "W." = Show Word (lexical) relations', and 'Display options for sense: (gloss) "an example sentence"'. The main content area is divided into sections: 'Noun', 'Verb', and 'Adjective'. Under 'Noun', there is one result: 'S. (n) smart, smarting, smartness (a kind of pain such as that caused by a wound or a burn or a sore)'. Under 'Verb', there is one result: 'S. (v) ache, smart, hurt (be the source of pain)'. Under 'Adjective', there are multiple results, all starting with 'S. (adj)': 'smart (showing mental alertness and calculation and resourcefulness)', 'smart (elegant and stylish)', 'smart (a suit of voguish cut)', 'brighter (characterized by quickness and ease in learning)', 'children brighter in one subject than another', 'smart children talk earlier than the average', 'fresh, impudent, overbold, smart, saucy, sassy, wise (improperly forward or bold)', 'impatient of a child to lecture a grownup', 'an impudent boy given to insulting strangers', 'Don't get wise with me!', 'smart (painfully severe)', 'smart (quick and brisk)', 'I gave him a smart salute', 'we walked at a smart pace', and 'smart (capable of independent and apparently intelligent action)'.

O‘zbek tili ontologik bazasini yaratishda yuqorida tanishib chiqqan bir nechta bazalarni umumlashtirib, ularning har biridan foydalangan xolda ish olib kerak. Sifat so‘z turkumi misolida ko‘radigan bo‘lsak, quyidagi jadval holida baza tuzib olishimiz kerak.

Masalan:

«Chiroylı» sifatining ontologik lug‘atini yaratib ko‘ramiz:

Turkumi: Sifat;

Sinonimik qatori: go‘zal, latofatli, xushro‘y, xushbichim, ko‘rkam;

Antonimi: xunuk, badbashara;

Omonimi: yo‘q

Paronimi: yo‘q;

Yasalishiga ko‘ra: sodda yasama sifat;

Turiga ko‘ra: Asliy sifat;

Bog‘lanadigan so‘zlar: Ot so‘z turkumidagi barcha so‘zlar;

Qaysi tildan kirib kelgan: turkiy so‘z. *Misollar:* Shaharda shunday chiroylı qizlar bor – ko‘rsang og‘zing ochiladi. «Yoshlik»

Shu shaklda o‘zbek tilida mavjuda bo‘lgan sifatlarning har biriga to‘xtalib o‘tamiz. Ilmiy ishda asosiy manba sifatida «Izohli lug‘at»dan foydalansak, qo‘srimcha manbalar sifatida badiiy va ilmiy asarlardan foylaniladi.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, ushbu lug‘atni tayyorlash ikki bosqichdan iborat. Avvalo, lug‘atning lingvistik bazasi yig‘iladi. Lingvistik bazaning tarkibi esa quyidagicha:

1. So‘zlar so‘z turkumlarga ajratilgan bo‘lishi;
2. Turkumlarning o‘zi ham grammatic kategoriyalarga tasniflanishi;
3. So‘zlarning izohi kiritilishi;
4. Leksik munosabatga kirisha oladigan so‘zlarning birikmali va gap holatidagi bazasi yaratilishi;
5. Har bir so‘z konseptual-semantik jihatdan guruhlarga biriktirilishi;
6. Sinonim, antonim, omonim so‘zlarning elektron bazasi bo‘lishi kerak.

Sanab o‘tilgan baza yig‘ilgandan so‘ng ular ma’lumotlar bazasida **Id kodlar** bilan o‘zaro bog‘liq holatda biriktiriladi va dasturi yaratiladi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. <https://WordNet.princeton.edu>
2. <https://live.babelnet.org>
3. <http://www.roget.org>
4. [O‘zbek tilining izohli lug‘ati](#)
5. <https://scienceforum.ru/2015/article/2015009933>